

**PERGE ANTİK KENTİ DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU (BİZANS)
DÖNEMİ “A KİLİSESİ” ÜZERİNE NOTLAR**

Notes on the “Church A” from Eastern Roman (Byzantine) Empire Period at Perge

Onur Kara*

Öz

Antalya'nın 18 km. doğusunda, Aksu İlçesi sınırlarında kalan Perge, Roma kentleri içinde planlamaya dayalı kent modeli ve yapılanma karakteri ile yalnızca Pamphylia Bölgesi'nin değil bütün Anadolu'nun en düzenli yerleşimlerindedir. Günümüz Aksu Nehri (Kestros) yakınlarında, verimli Pamphylia Ovası'ndaki coğrafyada konumlandırılmış Kent; Helenistik, Roma ve Doğu Roma (Bizans) olmak üzere üç ayrı dönemde altın çağını yaşamıştır. 1946 yılından günümüze değin Türk Bilim insanlarıncı arkeolojik kazıların yürütüldüğü Perge'de, öteden beri kazı tarihçesinde en az verinin geldiği dönem Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi'dir. “Pamphylia Secunda”nın başkentliğini yapmış Perge, anılan zaman diliminde Başpiskoposluk Merkezi olmuştur. Süreç içerisinde Kentte iki büyük Bazilika (A ve B Kilisesi), yanı sıra küçük şapeller ve ayazmalar inşa edilmiştir. 2012-2019 yıllarında Kültür ve Turizm Bakanlığı adına Antalya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilen programlar dâhilinde tek yapı ölçeğinde kazısı tamamlanarak Kente kazandırılan A Kilisesi, MS 6. yüzyıl Kent ve Bölge mimarisine referans sunmaktadır.

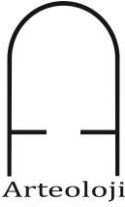
Anahtar Kelimeler: Perge, A Kilisesi, Bazilika, Doğu Roma (Bizans), Mimari.

Abstract

The ancient city of Perge is located 18 km. east of Antalya within the territory of the Aksu District. It is one of the best-arranged settlements among the Roman cities not only of Pamphylia but also all of Anatolia with its preplanned urban model and structured character. The city was founded in the vicinity of Aksu River (Kestros) on the fertile and topographically unchallenging Pamphylian plain, and saw Golden Ages during three different historical periods, including Hellenistic, Roman, and Eastern Roman Empire. Archeological excavations have been carried out by Turkish scholars at Perge since 1946, where the least number of archaeological findings unearthed during the excavations belonged to the Eastern Roman Empire (Byzantium) Period. Perge, the capital of Pamphylia Secunda, was also the Archbishopric Center during the relevant timeframe. Two major Basilicas (Church A and Church B) and several small chapels, and Holy Springs were built during the era. The excavation work on Church A was carried out between 2012 and 2019 based on single-structure-scale in the scope of programs by Antalya Museum Directorate on behalf of Ministry of Culture. Church A provided insight into the Urban and Regional architecture of the 5th-6th Century AD.

Keywords: Perge, Church A, Basilica, Eastern Roman (Byzantine), Architecture

* Dr. Arkeolog, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü, karaonur79@hotmail.com, onur.kara@kultur.gov.tr, ORCID: 0000-0002-0217-1247

Arteoloji
Dergisi

Perge Antik Kenti Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi "A Kilisesi" Üzerine Notlar

Extended Summary

The Ancient Perge City was founded to the east of Antalya, on the ancient Pamphylian plain. Different buildings were studied within the scope of excavation work carried out under the chairmanship of Antalya Museum Directorate between 2012 and 2019.

The city saw glorious time periods during its thousands of years of past. The first period was during the Hellenistic era, when the city was crowned by monumental towers, which are the focal spot of visitors now. The second Golden Era was under Pax Romana, also known as Roman Peace, which lasted nearly two hundred years, when the city received remarkable public and administrative structures, including the theater, stadium, agora, palaestra, fountains, and baths. The last glorious period of Perge followed the paganist era. Transformed by the dynamics of society and belief systems following Christianity, the zeitgeist of the period, the city and during 5th and 6th centuries AD it became the metropolitan center of ecclesiastical polity.

Perge sustained its importance during the Early Byzantine Era and continued its development with addition of palatial basilicas, chapels, and Holy Springs. The city provided insight into the plan-based city pattern and maintained its Roman heritage efficiently. As suggested by urban fabric, the three major basilicas at Acropolis and urban development at "Southwest Sanctuary", the Church B at the lower city, which probably housed Metropolitan Bishop's Palace, shed light on the general habitat of the city. Holy Spring at on a building [Jb13] on the Western Colonnaded Street was recorded as another sanctuary (plan 1).

Excavation work of abscissa, bema, pastophorium locations, middle and side naves, narthex on the west and atrium of our structure, which was included in our program in 2016-2017 season on the basis of single-structure-scope, were completed. The present research found that the building was amended several times due to changing and growing needs during when the settlement had dense population.

Church A was built during the 5th-6th century AD at an important location within the lower city. The building with the apse faced to the east, to Jerusalem, where Jesus was born and died, in compliance with the spirit of Christianity, maintained the most important religious function during the period. Smooth limestone blocks of local character were used as the main construction material in the Church and the elements were attached to each other by dry masonry technique, using almost no mortar, and supported by longitudinal mortar layer (Fig. 4-5).s. It is most likely that the blocks were collected from public structures of the Roman era Perge, the antecedent of the Byzantium era. The building also embodied other architectural elements such as architraves and molding pieces.

In the context thereof, the Church A, a church planned as a basilica, is an example with cross-transept based on its plan sketch. Those type of churches were remarkably the most important buildings of the sites they were erected, The fact that the transepts in those buildings were extended by the width of lateral naves, was considered an attempt to put emphasis on the architectural perception in the liturgical or symbolical sense. As suggested by the above schema, the main body of the cross was directed towards the nave and the head faced to the abscissa, and finally, the building was monumentalized using transepts. Therefore, similar to Silifke, Kanlıdivane, and Alahan Monasteries on the Mediterranean coastline, the present church had pastophorions under Syrian influence. Given that the Anatolian churches with transepts generally had varied designs, it was suggested that similarities could rather be

established between individual buildings; e.g., Episcopale Church of Olympos, Basilica of Patara, Episcopale Palace Church of Side and Church A of Perge.

On the surface of Church A, stone piles formed by blocks, other construction elements, debris stones, earthenware plate pieces, and roofing tiles are all in a mixed up state, especially where the bema and nave were placed. The eastern wall, the surviving part of the building, still attracts attention by its visual characteristics. Dimensions of the Church that extended on the east-west axis were 70 x 32 meters.

The first unearthed units included the symmetrical pastophorion sections (Prothesis and Diaconicon). Both sections had smooth walls extending to the apse at outside surface, specific to the region. With an approximate square-plan, the Bema was separated from naos with a templon. Synthronon steps were placed on the semicircular apse with the remains of rectangular altar in front thereof (Fig. 3). Naos was divided into three with stylobates. Front walls rising on stylobate series were partly intact. Atrium through the narthex was supported by porches on three sides. The dense layer of ashes lying on the ground up to the lower level of apse was suggestive of a dramatic fire that the structure might have gone through. As a matter of fact, abundance of blackened and broken marble coverings was remarkable.

Bema was limited with a platform of 8.00 x 7.60 meters elevated by 0.15 meters from transept elevation at stylobate level (Fig. 6). Platform series simply consisted of a stockpile of limestone blocks of 0.65 meters. 3.20 x 1.80 meter altar with 0.30 meter of elevation from the ground at the center of bema is remarkable.

Naos was divided into three naves with rigid elements rising on the stylobates with eleven column-rows each. Passage to the main nave through the side aisles was closed using parapets between 0.80 meter-high square-form pedestals made of collected materials. Two in-situ column pedestals in plan section squares, i.e., [T54] and [T55], to the west, which supported the entrance by limiting the narthex were unearthed (Fig. 10). The floor was covered by marble and there were traces of opus sectile. The entrance of atrium was provided through the Western Porch (4.50 x 14.00 meters). The Western exit of the Atrium faced the Severus Square, where Latrina of the City Square was located to the east of the structure.

The smallest package of findings during Church A excavations were the plastic works characterized by cladding sheets with traces of Latin Cross on them, which were found near the bema. The smaller art works in the scope of a few cultural assets included an applique bronze cross from the east side of pedestal at the north side of the bema, a chain and a small marble griffon piece. Furthermore, the Bronze Weight [Inventory No: Prg2024/159] found in 2014 in the same area was the only finding worthy of inventory quality (Fig. 12b). Obviously, it would be inadequate to suggest that the Church described in that artwork represented Church A. Similar to another artefact in the British Museum collection, the above weight, rather captured a first-hand depiction, a simple but nice record of a typical Byzantine Church across the Eastern Mediterranean realm.

Giriş

Günümüz Doğu Antalya'sında, eski Pamphylia düzlüklerinde kurulmuş olan Perge Antik Kenti'nde, 2012-2019 yıllarında Antalya Müzesi Müdürlüğü başkanlığında yürütülen kazılarda farklı yapılarda çalışılmıştır¹. Binlerce yıllık geçmişe tanıklık eden Kent, esasında birbirinden bağımsız farklı zaman dilimlerinde parlak zamanlar yaşamıştır. Bunlardan ilki, günümüzde ziyaretçilerin odak noktasındaki, anıtsal kulelerle desteklenmiş Helenistik Dönem Perge'sidir. Kent ikinci parlak döneminde, "Roma Barışı" olarak bilinen *Pax Romana*'nın (MÖ 27-MS 180) sunduğu, yaklaşık iki yüzyıl süren altın çağında; tiyatro, stadium, agora, palaestra, çeşmeler, hamamlar gibi kamusal ve idari yapılara kavuşmuştur. Son parlak dönemini; paganizmin ardından toplum ve inanç sistemindeki dinamiklere bağlı değişen, çağı ile özdeşleşmiş Hıristiyanlığın etkisiyle yaşayan Perge; MS 5.- 6. yüzyıllarda kilise örgütü özelinde metropolitlik merkezi olmuştur.

Erken Bizans Dönemi'nde önemini koruyan Kent görkemli bazilikalarla, şapellerle, ayazmalarla gelişimini sürdürmüştür. Planlamaya dayalı kent şablonuna referans sunan, Roma mirasını etkin biçimde sürdüren yerleşimde, kent dokusundan anlaşıldığı kadarıyla Akropolisteki üç büyük bazilika, "Güneybatı Kutsal Alan"daki yapılaşma; aşağı kentte, olasılıkla Metropolit Sarayı'nın da bulunduğu B Kilisesi genel habitata ışık tutmaktadır (Rott, 1908, s. 51; Kleinbauer, 1987, s. 277 vd.; Özdizbay, 2008, s. 863). Batı Sütunlu Cadde'de yer alan, [Jb13] yapısındaki ayazma ise diğer bir kutsal alan olarak kayıtlara geçmiştir (Kara ve Demirel, 2016, s.339).

Özet bölümünde değindiğimiz takvim çerçevesinde Perge'nin kültür tarihinin aydınlatılmasına dönük olarak 2014 kampanyasında, Sütunlu Ana Cadde'nin doğusundaki meydanın, kent tasarımındaki yerinin anlaşılabilmesi amacıyla kazılara başlanmıştır. Çalışmamızın omurgasını oluşturan A Kilisesi, birincil önemdeki cadde üzerindeki Geç Dönem Roma Kapısı'nın doğusunda, insula içerisinde birbirine yakın plan veren meydana komşudur (plan 1; planda BASILICA G). İstanbul Üniversitesiince

¹ Kapsamlı okuma için bkz. Kara ve Demirel, 2015a, s. VII-XXIV.

başlatılan sistemli araştırmalarla A. Mansel sonrasında, 1977 sezonunda sondaj çalışmaları ile kilisenin planlar çıkarılmıştır. Akabinde 1986-1987 yıllarında güney transeptte, güney nefin batısında ve kuzey nefin doğusunda kazılar yürütülmüştür².

Tek yapı ölçeğinde 2016-2017 sezonunda programımıza alınan yapımızda *apsisin*, *bemanın*, *pastophorium* mekânlarının, orta ve yan neflerin, bunların yanı sıra batıdaki *narteksin* ve *atriumun* kazıları tamamlanmıştır. Araştırmalarımız, yaşanan dönemlerde yetkin popülasyona sahip yerleşimde, değişen ve gelişen ihtiyaçlarla beraber çeşitli kereler yapının elden geçirildiğini ortaya koymuştur.

Kazı Çalışmaları

Kazı öncesinde A Kilise'nin yüzeyinde özellikle bemanın ve neflerin bulunduğu kısımlarda bloklardan oluşmuş taş öbekleri, diğer yapı unsurları, moloz taşlar, pişmiş topraktan levha parçaları ile çatı kiremitleri birbirine karışmış vaziyetteydi. Yapının ayakta kalan bölümü, halen görseiliği ile dikkatleri üzerine çeken doğu duvarıdır (Resim 1). Doğu-batı aksında uzanan Kilisenin doğu-batı doğrultusunda; 70.00 x 32.00 metredir.

2016 çalışmaları, açma karelajlarının ayrılmasıyla ve çizim üzerine aktarılmasıyla başlamıştır (çizim 1a). İç kısma dönük karelaj çiziminde, Kilisenin üç metreye kadar olan dış bölümleri de dâhil edilmiştir. Buna göre toplamda elli bir açma (narteks hariç) oluşturulmuştur. Açmalar; doğudan batıya rakamsal olarak silsile şeklinde kodlanmıştır. Müteakiben yapıdan herhangi bir malzeme alınmaksızın taş planı çıkarılmıştır. Ön belgelemenin ardından, geçen devirlerin etkisine bağlı dolgu katları da hesaplanarak, apsisten batıya doğru kazılar sürdürülmüştür.

Açığa çıkarılan ilk birimler, simetrik *pastophorium* mekânlarıdır (*prothesis* ve *diakonikon*). Her iki mekân bölgeye özgül (Akyürek ve Tiryaki, 2010, s. 389), dış yüzde apsisi de kapsayacak şekilde düz duvarlıdır (Resim 2). Kareye yakın plan veren bema, templon vasıtasıyla naostan ayrılmıştır. Apsis yarım yuvarlağında synthronon basamakları, bunun önünde dikdörtgen sunak kalıntısı izlenmektedir. Naos, stylobatlarla

² İstanbul Üniversitesi başkanlığında A Kilisesi'nde yürütülen kazıların ayrıntıları için bkz. İnan, 1988, s. 187-188; 1989, s. 212-213.

üç nefli ayrılmıştır. Sytlobat dizileri üzerinde yükselen duvarlar kısmen sağlamdır. Atrium, üç yandan portikolarla çevrelenmiştir (Çizim 1b).

Apsis, Pastophorium, Bema

Dış cephesi yukarıda değindiğimiz üzere düz duvarla sınırlanmış olan apsis, içte 8.20 m. açıklığında ve 4.60 m. derinliğinde yarım daire planlıdır. Apsis duvarının orta aksına hizalı yüksek noktasında, korunan yüksekliği 8.50 metreyi bulan, kısmen yıkık durumdaki pencere ve kemeri bulunmaktadır. Yüzey seviyesinden başlanılan çalışmalarda çoğunluğu kırık sütunlardan oluşan unsurlar belgelenecek kaldırılmıştır. Ardından çevre koridoruna ait duvarlarla birlikte synthrononun ilk basamağıyla karşılaşmıştır. Anılan koridorun kuzey yüzünde büyük kırıklı seramiklerin ve mermer yongaların yanı sıra Roma İmparatorluk Dönemi'ni yansıtan bir heykelin elinin de dolgu malzemesi olarak seçilmesi şaşırtıcı olmuştur. Synthronon dizisi, her biri 0.25 m. yüksekliğinde beş basamaktan müteşekkildir (Resim 3).

Apsiste alt katmandan itibaren zemine değin saptanan yoğun kül tabakası, yapının geçirdiği dramatik yangına tanıklık etmektedir. Nitekim, olası cephe kaplamalarına ait kararmış, kırılmış mermer kaplamaların çokluğu bu düşüncüyü desteklemektedir.

Genel kondisyonu iyi durumdaki simetrik mekânlarda bütünüyle zemin kotuna inilmiştir. Mekânlardan kuzeydeki; ayinin başlatıldığı, aynı zamanda şükran için hazırlanan ekmeğin ve şarabın kutsandığı yer olan *prothesisi*; güneyde yer alan dinsel nesnelere ve metinlerin saklandığı, ruhban kesim tarafından törene hazırlık yapılan bölüm ise *diakonikonu* simgelemektedir (Matthews, 1962, s.107; Alpaslan, 1998, s. 160).

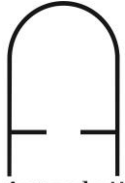
Pastophorium odalarının ölçüleri içten 4.00 x 4.00; dıştan 5.00 x 5.00 metredir. Odalar, ilk inşa evresinden sonra doğu-batı uzantılı 0.60 m. genişliğinde bir duvarla kendi içlerinde bölüntülenmiştir. Ana duvarlara doğrudan yaslanmayan duvarların orta aksında, odalar arası bağlantıyı sağlayan 1.20 m. genişliğinde birer kapı açıklığı görülmektedir. Ayrıca *prothesisin* ve *diakonikonun*, yapının dış tarafıyla ilintili kuzeyde

ve güneyde birer açıklığı daha bulunmaktadır. Diğer taraftan; içteki kapılardan köşedekiler transeptlere (15.00x22.00 m.), apsise yakın duranlar ise bemaya bağlanmaktadır. Eşiklerinden anlaşıldığı kadarıyla sözü edilen düzenlemelerde içe açılan kapılar, tek kanatlıdır.

Diakonikonun apsise komşu kuzey duvarında bir niş saptanmıştır. Zeminden yaklaşık 1.00 m yukarı kottaki öge, 0.70 x 0.75 metredir. Benzer biçimde *prothesisinde*, apsise dayanan güney sınırında, 1.20 m. aralıkla konumlandırılmış iki niş mevcuttur. *Diakonikon* zemini, ayırım duvarının güneyinde sağlamdır (Resim 4 a, b). Ancak; bu kısımdaki kireçtaşı kaplamalarla, kuzey tarafta, zemin kotu arasında uyumsuzluk söz konusudur. Benzer durum, *prothesis* için de geçerlidir.

Ayrıntılarına inildiğinde apsis kuzey mekânı temsil eden [T-11] açmasında birinci katmandan yoğun miktarda seramik parçası ve blok gelmiştir. Seramik repertuvarını yansıtan gruplar arasında *sgraffittolu* örnekler ön plandadır. İkinci katmanda çatı konstrüksiyonuna ait kiremitler ve dolgu ağırlıktadır. Bu katmanda, ahşap işçiliğin varlığını gösteren metal çiviler ayrıca önemlidir. Aynı şekilde farklı evrelere ait seramikler de karışık halde gelmeye devam etmiştir. Son katmanda, zemin kotunda gezginlerin bulunduğu (Rott, 1908, s. 51) fresk parçalarıyla karşılaşmıştır. Ayrıca; *prothesisin* kuzey odasında, zemin altında kuzey-güney hattında bir kanal tespit edilmiştir. Güneyde apsise uzanan kanal; *prothesisin* kuzeye bakan kapı eşiğinin altından yapı dışına yönlendirilmiştir. Genişliği 0.30 m., derinliği 0.25 m. olarak kaydedilen kanalın üst örtüsü, pişmiş toprak tuğlalarla oluşturulmuştur (Resim 5).

Bema, stylobat seviyesinde transept kotlarından 0.15 m. yükseltilmiş, 8.00 x 7.60 m. boyutlarındaki podyumla sınırlandırılmıştır (Resim 6a). Podyum dizisi, 0.65 metrelik kireçtaşı blokların sıralanmasından ibarettir. Bemanın merkezinde, zeminden 0.30 m. yukarı kottaki, 3.20 x 1.80 metrelik altar, önemlidir. Sunağın ayaklarını zemine kenetleyen, in-situ sabitler halen görülebilmektedir (Resim 6b). Sunağın yakın çevresinden gelen kırık ya da noksan sütun kaideleri olası *kyborionu*, kabartmalı parçalar ise templon payelerinin varlığını düşündürmektedir. Bema ve naos arasında, zeminde sonraki evrelerde kaldırılmış kaplamaların üzerinde; sütun, sütun başlığı, sütun

kaidesi, *templon* parçaları, kaplama levhaları, cephe blokları gibi mimari unsurlar adeta yığılmıştır (Resim 7 a, b).

Naos

Naos; on birerli sütun dizisine sahip stylobatlar üzerinde yükselen sabitlerle üç nefe ayrılmıştır (Resim 8 a,b). kare formlu 0.80 m. yüksekliğindeki devşirme postamentlerin arasındaki parapetler vasıtasıyla, yan koridorlardan ana nefe geçiş kapatılmıştır. Yan neflerin genişliği içten 3.60 metredir. Genel anlamda iyi korunmamış postamentlerin ve altlıklarının iç yüzlerinde soketler vardır. Ele geçirilen en büyük buluntu paketini yine, metal çiviler oluşturmuştur. Bu grubu sırasıyla kiremit ve sütun parçaları izlemiştir.

Nef zemini, kireç taşı tesseralardan düzenlenmiş, kötü koruna gelmiş geometrik motifli mozaiklerle hareketlendirilmiştir. Orta nefin ölçülebilen boyutu 9.60 x 28.00 metredir. Yer yer çökmelerin gözlemlendiği zemin, kireçtaşı plakalarla da kaplanmıştır. Doğusunda, zemin seviyesinden 0.30 m. yükselen 2.80 x 1.20 m. boyutundaki dikdörtgen haç formlu *ambonun* üst yapısına ilişkin verilere ulaşılamamıştır. Güney nefi, *nartekse* bağlayan, Batı Kapı'daki iri tesseralı dekorasyon halen sağlamdır (İnan, 1988, s. 188).

Narteks, Atrium

Naosa geçişi sağlayan kısımda, batıdaki [T54] ve [T55] no.lu plan karelerde, narteksi sınırlayarak girişi destekleyen, iki in-situ sütun kaidesi açığa çıkarılmıştır (Resim 9). Dolgunun bertarafı sonrasında narteksten atriuma bağlantıyı sağlayan basamaklara rastlanılmıştır. Basamaklara, mermerden zarif bir sütun ve altlığı eşlik etmektedir. Alanda üzerinde haç kabarması bulunan, iyi korunmuş kireçtaşından iki parapet parçası saptanmıştır. Zeminde düşük kondisyonlu mermer kaplamalarla, *opus sectile* döşeme birlikte uygulanmıştır. [T56]'da mermer bordür içindeki *opus sectile* dizisi iyi durumda olmasına rağmen, diğer açmalardan günümüze yalnızca mermer altı yapıştırma harçları ulaşabilmiştir. Narteksin güney cephesinde, kiliseye komşu, dış

kısımda yapılan kazılar, alandaki döşemelerin günümüze değin ulaşabildiğini göstermiştir (Resim 10 a).

Atriumun güneydoğu köşesindeki [T-62]'de blokların arasından gelen “*triglif-metop*” frizinin süslediği blokta *Helence “Asklepios”* yazısı okunmaktadır. Güney duvardaki kapı açıklığı, sonraki evrede moloz örgü ile lağvedilmiştir. 0.50 m. genişliğindeki, 0.70 m. yüksekliğindeki, yanal kaplama levhalarına haiz taş örgülü duvarlar aracılığıyla, Batı ve Güney Portiko birbirine eklenmiştir. Geç Dönem Kapısının bulunduğu Kent Meydanında, atık sisteminin üst unsuruna benzer form sunan sekizgen postament, devşirme malzeme kullanımına güzel bir örnektir (Resim 10 b).

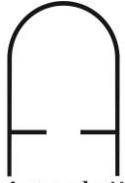
Girişi Batı Portika'dan (4.50 x 14.00 m.) verilmiş olan Atriumun doğusunda, Kent Meydanı'na ait Latrina bulunmaktadır (Kara ve Demirel, 2016, s. 343). Doğu sınırdan güneye uzanan stylobat altında, bahse konu latrinaya bağlanan doğu-batı uzantılı künk dizisi ile karşılaşmıştır.

Sonuç

2015-2016 yılında gerçekleştirilen kazılar ışığında ulaşılan veriler, A Kilisesi'nin ana hatlarıyla plan şeması bakımından, dönemi içinde Bölge kiliseleri ile paydaşlık içinde bulunduğunu göstermektedir. Elde edilen verilerin kıyaslanması sonucunda genel bir değerlendirme yapıldığında öncelikle; A Kilisesi'nin, 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıl başına (Krautheimer, 1986, s. 109; 1969, s. 110; Aran, 1970, s. 63) ait Kent dokusunda Aşağı Şehirde önemli bir konumda inşa edildiğini söylemek mümkündür³. Kentte, dönemi içindeki en büyük dinsel işleve sahip yapıda apsis, Hıristiyanlığın ruhuna uygun olarak Hz. İsa'nın yaşadığı ve tekrar dirileceğinin inanıldığı yere, doğuya dönüktür.

Malzeme-tekniğ açıdan ana inşa malzemesi yerel karakterdeki, düzgün kireçtaşı bloklardan oluşan Kilisede duvarlar, neredeyse hiç harç kullanılmaksızın örülmüştür. Dönemin öncülü Roma Pergesi'nin kamusal yapılarından devşirilerek kullanıldığı aşikar bloklar, yapısal bazda arşitrav ve silme parçaları gibi diğer mimari öğeleri de

³ A Kilisesi için en erken tarih olarak 4. yüzyıl önerilmiştir (Rott 1908, s. 50).

barındırmaktadır. Bizans Dönemi'nde sıklıkla tercih edilen bu teknik, Perge'deki B Kilisesi'ne de yabancı değildir (Rott, 1908, s. 51; Foss, 1996, s. 17; Özdzıbay, 2012, s. 89).

Roma İmparatorluk Dönemi'nde bazilikalara, forumlar gibi ticari etkinliklerin yaşandığı veya yargılamaya yönelik adli, pek tabidir ki idari ya da sosyal örgütlenmeye dönük işlevleri karşılayan profan binalar halinde tasarlanmışlardır (Aran, 1971, s. 119; Giray, 2009, s.4). Sözü edilen tasarımlar, inançla ilintili değişiklikler çerçevesinde oran, ölçü ve malzeme temelinde bazilikalara evrilmiştir. Bu çerçevede bazilikal planlı örneklerden Perge A Kilisesi (Stanzl, 1979, lev.27), plan şeması bakımından transept planlı örneklerdendir⁴. Buldukları merkezin en önemli yapıları olmaları ile dikkati çeken bu kiliselerde, yan nefler genişliğinde çıkıntı yapan transeptlerin ön plana çıkarılmaları; liturjik veya simgesel anlamda mimari algının vurgulanmasına bağlanmaktadır (Aran, 1970, 63; Yıldırım, 2013, s. 116). Bu mekânsal tasarımda; haçın baş kısmı apsise, ana gövdesi nefe dönüştürülmüştür; son olarak yapıya, transeptlerle anıtsallık kazandırılmıştır.

Bu bağlamda Suriye etkili Kilisemizde; Akdeniz kıyı şeridindeki Silifke, Kanlıdivane ve Alahan Manastırı'nda müsbet olduğu üzere gelişmiş *pastophoriumlar* izlenmektedir (Aran, 1970, s. 66; Alpaslan, 1998, s.162). Geneli itibariyle Anadolu'da transeptli kiliselerin farklı tasarımlar gösterdiğinden kendi aralarında benzerlik kurulabileceği ileri sürülmektedir (Koch, 2007, s. 43): Örneğin; Olympos Piskoposluk Kilisesi (Parman ve Uçkan, 2006, çiz. 5), Patara Büyük Kilise (Mansel, 1963, s. 169; Yıldırım, 2013, s. 115), Side Piskoposluk Sarayı Kilisesi (Kaymak, 2009, s. 187).

Söz konusu mimari karaktere dayalı karşılaştırmalar; *pastophoriumlar*la çevrelenen, doğuda çıkıntı yapmaksızın biten apsis; Erken Bizans Dönemi özelinde Cumanın Camisi (Kaymak, 2009, s. 187), Limyra Piskoposluk Kilisesi (Peschlow, 1975, s. 414), Selge (Machatschek ve Schwarz, 1981, s. 105), Meryem Ana Kilisesi (Alzinger, 1972, s. 110) ile de çeşitlendirilebilir. Farklı ölçekler arz eden yapılardan

⁴ A Kilisesi plan şeması özelindeki tanımlar ve önermeler için bkz. Yıldırım, 2013, s. 112-113.

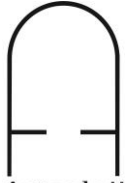
Anadolu'da Iasos, Hierapolis, Aphrodisias, Suriye'de ise Dama ve Marata örneklerinin kutsal mekânlarını irdeleyen araştırmacılar⁵, A Kilisesi *pastophorium* odalarının simetrik ve tam kare olmasını kural dışı olarak tanımlamışlardır (Jesper, 2006, s. 41, 42). Kilisemiz *pastophoriumda*, apsisin yanındaki bölümlerinin kubbe ile örtülü olduğu düşünülmektedir (Aran, 1970, s. 63).

Transept kurgusu özelinde Perge örneği ile paralellik kurulabilecek diğer mimari detay, nef ayırımında kendisini hissettirmektedir. Neflerin duvarlar üzerine konulan taş levhalarla ayrılması nadir uygulamalardandır. Geneli itibari ile 5. yüzyıla tarihlendirilen erken dönem kiliselerinde izlenen bu pratikte neflerin arası, 1.50-1.80 m. ölçülerinde değişkenlik gösteren taş duvarlarla ve levhalarla kapatılmıştır (İşler, 2016, s. 376). Mimari düzen içerisinde hangi amaçla yapıldığı tartışmalı olan uygulamanın, *katekümenlere* dönük olabileceği önerilmektedir (Tiryaki, 2012, s. 21). Perge'de gözlemlendiği üzere (İnan, 1988, s. 188); Patara Kent Bazilikası (İşkan vd., 2015, s. 304), Rhodiapolis (Öztaşkın ve Sertel, 2017, s. 359) örneklerinde de nef ayırımlarında levhalar yer almaktadır.

Araştırmalarımız neticesinde *pastophoriumda* mekânların işlevini etkilemeyen farklı evreler saptanmıştır. Bunlardan ilki, yapının inşa edildiği orijinal evreyi temsil etmektedir. İkinci evre; artı mekân kazanımlarının gerçekleştirildiği, ayırım duvarının inşa edildiği dönemdir. Yukarıda değindiğimiz zemin kotlarındaki uyumsuzluklar da bu evreye aittir. Son evreyi; zemin kaplamalarında kullanılan kireçtaşı levhaların sökülerek kaldırıldığı, kanalın inşa edildiği evreyi yansıtmaktadır. Tahrip edilen özgün döşemelerin yerine son evrede, kanalın geçtiği güzergâhta harçtan, başarısız bir ince zemin oluşturulmuştur.

A Kilisesi çalışmaları; apsisin, *pastophorium* mekânlarının, bemanın, neflerin ve narteksin zeminde, muhakkak taş döşemeli olduğunu ortaya koymuştur. Günümüze ulaşabilmiş kaplamaların büyük kısmı, sonraki evrelerde bilinçli biçimde sökülerek ya

⁵ Değinen kiliselerin kutsal mekân ölçümlerinin ve planlarının karşılaştırması için bkz. Jesper. B., 2006, s. 84, lev. 2.

da kaldırılarak tahrip edilmiştir. Diğer taraftan kaplamalardan kalanlar, zamanın ve doğa koşullarının da etkisiyle kaybolmaya yüz tutmuştur⁶.

Bema mücavirinden gelen, kabartmalı Latin Haçı dekorlu kaplama levhaları, dönemin sanatsal tercihlerini ve zevklerini yansıtan mimari kabartmalar arasında yerini almıştır (Resim 12 a). Küçük buluntulara bakıldığında; yine bemandan, kuzeydeki postamentin doğusunda ele geçirilen applike bronz haç, zincir, mortar ve mermerden küçük bir *grifon* taşınır kültür varlıklarındandır.

Kilisemizde hemen hiç liturjik eserle karşılaşılması ilginçtir. Envanterlik nitelikteki tek buluntumuz 2014 kontekstine ait bir Bronz Ağırlık'tır [Envanter No: Prg2014/159] (Kara ve Demirel, 2015b, s. 249). Bu objede betimlenen dini yapının, A Kilisesini tasvir ettiğini söylemek anlamsızdır. Yakın benzeri⁷, The British Museum koleksiyonundaki ağırlıkta, Doğu Akdeniz dünyasından, tipik bir bazilikanın ilk elden, basit ama güzel bir görseli verilmiştir (Resim 12 b). Üzerindeki “*imperial*” betimlerle türdeşlerinden ayrılan eserde ön yüzde cepheden betimlenmiş, dört sütun üzerinde yükselen, *Korinth* düzenindeki sütun başlıklarıyla desteklenen kilise görülmektedir. Yan nefleri üçgen alınlıklarla kapatılmış yapının ana nefi için kemer tercih edilmiştir. Üst kısımda *Bizans Helencesi*'nde “*Tanrı'nın Kayrastıyla*” anlamındaki [Θεου χάρις & Theou Kharis] ifadesi okunmaktadır. Arka yüzde tam bir dairenin çevrelediği, karelerden müteşekkil sekiz kollu yıldızın (*octagram*) odağında *ligatür* olarak verilmiş *monogram* mevcuttur. Monogram, ilk aşamada [Ιἰάβνς & Ιοαννης/Johannes] şeklinde okunmuştur. Bununla birlikte; monogramın [ΣΥΜΕΩΝΟΥ & SYMEONOU] / “*Symeon'un (Mührü)*” olarak revizesi önerilmektedir⁸.

Roma Dönemi eserleri ile Bölgeye damgasını vurmuş olan Perge'de, A Kilisesi'nde gerçekleştirilen kazılar, Kentin Bizans Dönemi'ne ait geçmişinin

⁶ Kilisede açığa çıkarılan taşınmaz kültür varlıklarının yerinde, ivedilikle korunması ilkesinden hareketle belirli bir disiplin içerisinde restorasyon-konservasyon çalışmaları yürütülmüştür (resim 11). Bu çerçevede zemin döşemlerinin, kaplamalarının ve mozaikli tabanların stabilizasyonu tamamlanmıştır. Ayrıca in-situ kaideler üzerinde durması gereken mimari öğeler, anastylosis çalışmaları kapsamında ayağa kaldırılarak nartekse derinlik kazandırılmıştır.

⁷ Bronz ağırlığın eşdeğeri için bkz. Entwistle, 2002, s. 622, fig. 7.

⁸ The British Museum: İngiltere, Avrupa ve Tarihöncesi Bölümü'nden meslektaşımız Sn. Christopher Entwistle'ye önerisi için teşekkürü borç biliriz.

aydınlatılmasına katkıda bulunmuştur. Erken Bizans Dönemi'ndeki önemini koruyan şehirde, anıtsal A Kilisesi'nin de içinde bulunduğu dini yapılar, Kentin genel refahı ve habitatu hakkında ipuçları sunmaktadır. Yukarıda değinmiş olduğumuz üzere A Kilisesi'nin, 5. yüzyıl sonlarında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Yapının Aşağı Şehirde, kent içindeki konumu, kilisenin inşa edildiği dönemde Perge sakinlerinin kendilerini güvende hissettiklerini düşündürmektedir. Nitekim 7. yüzyıldan itibaren Pergelilerin, savunma ihtiyacından kaynaklı Akropolise çekilmeye başladıkları öngörülmektedir (Özdizbay, 2008, s. 863). Ancak anılan tarih itibarı ile Aşağı Kentin tamamen terk edilmediği, 10. yüzyıla değin dini yapıların işlevini sürdürdüğünü söylemek mümkündür.

Kaynakça

Akyürek, E. ve Tiryaki A. (2010). Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi Kazılarında Üç Mimari Plastik Eser Üzerine Değerlendirmeler. *ADALYA*, (XIII). 389-403.

Alpaslan, S. (1998). Demre'deki H. Nikolaos Kilisesi Liturjik Mekânları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (15/1). 159-173.

Alzinger, W. (1972). *Die Ruinen von Ephesos*. Österreichisches Archäologisches Institut. Viyana.

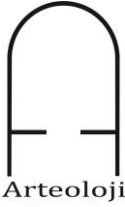
Aran, B. (1970). Antalya Cumanun Camisi, Cumanın Camisi at Antalya, *Anadolu Sanatı Araştırmaları* (2), 60-81.

----- (1971). *Anadolu'da Roma Dönemi Mimarisi. Plan Bakımından Bölgesel Özellikleri Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul.

Entwistle, C. (2002) Byzantine Weights. (C. Bouros, A. Laiou (Ed.). *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Dumbarton Oaks. Washington. 611-614.

Giray, K. (2009). Arkeoloji ve Sanat Tarihi Doğu Roma (Bizans) Dönemi. *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Projesi Portalı*, içinde (s.1-6). Ankara.

Foss, C. (1996). *Cities Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*.

İnan, J. (1988). Perge Kazısı 1986 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı (IX/2)*, 185-214.

----- (1989). Perge Kazısı 1987 Yılı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı (X/2)*, 247-260.

İşık, F. (1994). Patara 93. *Kazı Sonuçları Toplantısı (XVI-2)*. 253-282.

İşkan, H. (vd.). 2015. Patara 2013 Kazıları. *Anadolu (41)*. 299-322.

İşler, B. (2016). Orta Likya Kilisesi'nde Yeni Bir Keşif: Günağı Kilisesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi (25)*. 363-392.

Jesper, B. (2006). *The Byzantine Church at Labraunda*. Uppsala.

Kara, O. ve Demirel, M. (2014). Perge 2013 Yılı Kazıları. Excavations in Perge in 2013. *ANMED (12)*. 277-291.

----- (2015a). Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları, Excavations at Perge in 2012-2014. *Arkeoloji ve Sanat Dergisi - Journal of Archaeology & Art (2015/149)*. VII-XXIV.

----- (2015b). Perge 2014 Yılı Kazıları. Excavations at Perge in 2014. *ANMED (13)*. 239-250.

----- (2016). Perge 2015 Yılı Kazıları. Excavations at Perge in 2015. *ANMED (14)*. 338-348.

Kaymak, G. (2009). *Antalya Cumanın Camii. Mimari Tarihi ve Bizans Kökeni. Rölöve – Yapı Analizi- Anıt Koruma ve Bakım*. Antalya.

Kleinbauer, W. E. (1987). Double-Shell Tetrakonch Building at Perge in Pampylia and the Origin of the Architectural Genus. *Dumbarton Oaks Papers (75)*. 277-293.

Koch, G. (2007). *Erken Hıristiyanlık Sanatı*. İstanbul.

Krautheimer, R. (1969). The Trancept in the Early Christian Basilika. *Studies in Early Christian Medieval and Renaissance Art*. 59-65. Londra.

----- (1986). *Early Christian and Byzantine Architecture*. Londra.

Machatschek, A. ve Schwarz, M. (1981). *Bauforschungen in Selge. Mit einem geodätischen Beitrag von Josef Dorner*. TAM Ergbd 9. Austrian Academy of Sciences Press. Viyana.

Mansel, A. M. (1963). *Die Ruinen von Side. Walter de Gruyter*. Berlin.

Matthews, T. (1962). An Early Roman Chancel Arrangement and Its Liturgical Functions. *RIVISTADE DE ARCHEOLOGIA CRISTIANA* (38). 73-95.

Parman, E. ve Uçkan, Y. B. (2006). Olympos'un Ortaçağ Dokusu. (K.Dörtük, T. Kahya (Ed.). III. Uluslararası Likya Sempozyumu. *AKMED*. 587-600.

Peschlow, U. (1975). Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra. (J. Borchhardt (Ed.). Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit. *Istanbul Forschungen* (30). 303-359.

Özdizbay, A. (2008). Pamphylia-Perge Tarihi ve Roma İmparatorluk Dönemi Öncesi Perge'nin Gelişimi: Güncel Araştırmalar Işığında Bir Değerlendirme. *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı, Euergetes*, (İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak Ed.). Ege Yayınları. İstanbul. 839-872.

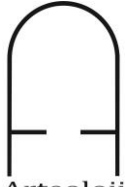
----- (2012). *Perge'nin MS 1.-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*. İstanbul.

Öztaşkın, G. ve Sertel, S. (2017). Olympos Piskoposluk Kilisesi'ndeki Nef Ayrımı Düzenlemeleri ve Levha Yanı Uygulaması. *ADALYA* (20). 357-373.

Rott, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmaler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokiaen und Lykien*. Leipzig.

Stanzl, G. (1979). *Längsbau und Zentralbau als Grundthemen der frühchristlichen Architektur. Überlegungen zur Entstehung der Kuppelbasilika*. Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften. Viyana.

Tiryaki, A. (2012). Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi'nde İşlev Tartışmalı Mimari Düzenlemeler: Yüksek Nef Ayrımı ve Oturma Sekileri. *TÜBA/KED* (10). 21-30.

Arteoloji

Dergisi

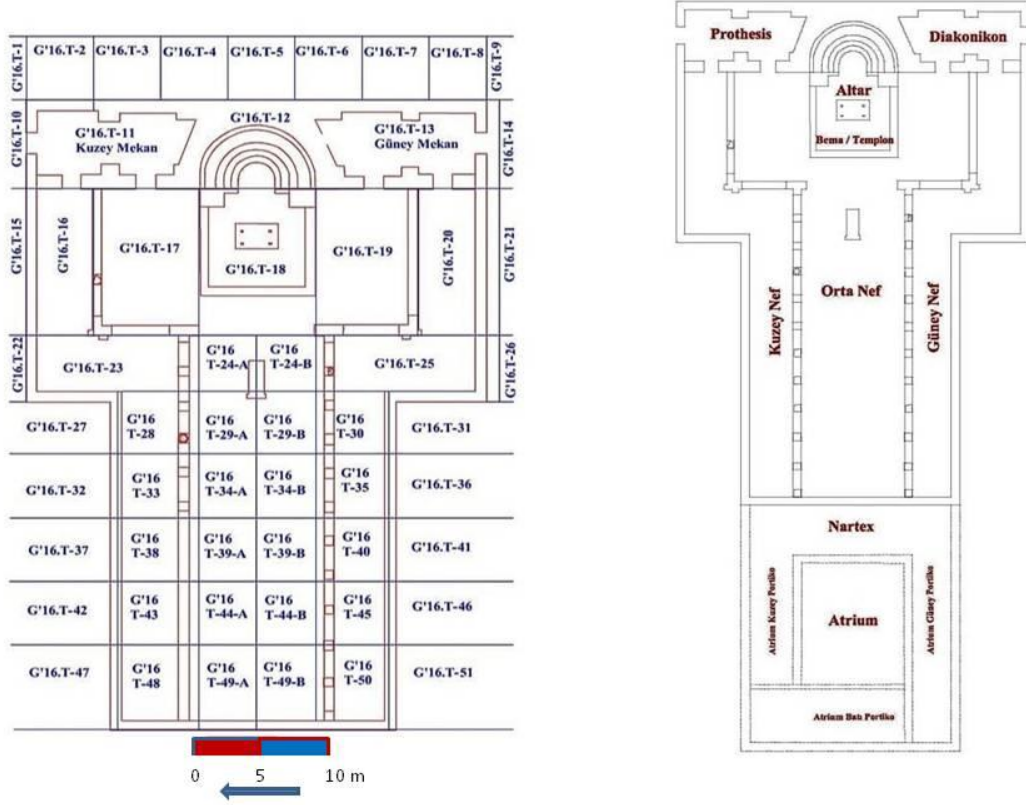
Perge Antik Kenti Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) Dönemi "A Kilisesi" Üzerine Notlar

Yıldırım, Ş. (2013). Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı*. Eskişehir.

Ekler

Plan 1

Çizim 1 a, b: Kilise Açma Planı; Kilise Planı [Planda Ölçek: 0-5 m]

Resim 1: Kilise, kazı öncesi görünüm

Resim 2: Kutsal Alan, kazı sonrası havadan görünüm

Resim 3: Apsis ve synthronon, kazı sonrası görünüm, sağda yatık vaziyette altar

Resim 4 a, b: *Diakonikon (Güney Mekân)*, kazı sonrası genel görünüm

Resim 5: *Prothesis (Kuzey Mekân)*, kazı sonrası genel görünüm

Resim 6 a, b: *Bema ve Sunak*, kazı sonrası görünüm

Resim 7 a, b: Mimari unsurlar, kazı sırası görünüm

Resim 8 a, b: Nefler, kazı ve konservasyon sonrası görünüm

Resim 9: Nartkes, kazı ve anastylosis sonrası görünüm

Resim 10 a, b: Narteks güney cephe; Atrium, Güney Portiko kazı sonrası görünüm

Resim 11: Restorasyon-Konservasyon uygulamaları sonrası görünüm

Resim 12 a, b: Kaplama parçaları, kazı sırası görünüm; Bronz Ağırlık, ön ve arka yüz